

SZABÓ ANDRÁS

professzor emeritus (KRE)

A DUNAMELLÉKI REFORMÁTUS EGYHÁZKERÜLET SZÜLETÉSE

A 450 éves Hercegszöllősi Kánonok háttéréhez

A svájci teológiai irány először Ulrich Zwingli tanításaival érkezett meg a három részre szakadt Magyarországra. Fő képviselője Kálmáncsehi Sánta Márton volt, ő azonban nem ért el áttörő hatást, kezdeményezéséhez nem csatlakoztak tömegesen a tiszántúli és erdélyi egyházközségek.¹ A török hódoltság déli részének meghatározó reformátora Sztárai Mihály volt, aki haláláig ragaszkodott a lutheri tanokhoz,² de mellette egyre nagyobb szerepet játszott Szegedi Kis István. Ugyan a források nagy része elpusztult, de Szegedi Kis tanítványa, Skaricza Máté megírta mestere életrajzát, s azt nyomtatásban is megjelentette.³ Az életrajzzal az csupán a prob-

¹ SZABADI István: *Kálmáncsehi Sánta Márton*, Debrecen, Kálmáncsehi Sánta Márton Emlékalapítvány, 2007.

² KEVEHÁZI László: „A kereszt igéjét hirdetni kezdtem”. *Sztárai Mihály élete és szolgálata*, Budapest, Luther Kiadó, 2005.

³ SZEGEDI KIS István, *Theologiae sincerae loci communes*, Basel, Konrad Waldkirch, 1585, β 1r–γ 1r. (RMK III. 740.)

Szegedi Kis István portréja, 1585 (Ráday Könyvtár)

léma, hogy a szerzője sem tudott mindent, néha tévedett, nem mindig adott meg pontos évszámokat, s az időrendet sem mindig tartotta meg

-
- A latin szöveg modern kiadása magyar fordítással: KATHONA Géza: *Fejezetek a török hódoltsági reformáció történetéből*, Budapest, Akadémiai Kiadó, 1974, 90–144.
 - Újabb fordítása: SZEGEDI Kis István: *A tiszta teológia főrészei Istenről és az emberről. Összefüggő táblázatokban magyarázva és a tudósok tanításaival szemléltetve*, fordította és kiadja BUZOGÁNY Dezső, Kolozsvár, Erdélyi Református Egyházkerület, 2022, I–XXVIII.

az elbeszélésben. Ez utóbbi történt az egyik sorsdöntő eseménnyel kapcsolatban is.⁴

Miután Szegedi Kis a helvét irányhoz, a svájci reformációhoz csatlakozott, egyik tanítványával szállt vitába. Az életrajz így fogalmaz: „Az egyetlen Melius Péter, aki az úrvacsora dolgában erősen odakötelezte magát a Brenz-féle felfogáshoz, az ő valóban csodálatra méltó tehetségével versben és irataival igen sokáig ellene állott Szegedinek, míg végre a pálmát ennek nyújtotta, s az örök igazságot jóváhagyta. Az innen-onnan felsorakoztatott bizonyítékoknak és verseknek némely töredékei még most is a birtokomban vannak.”⁵ Nem derül ki, hogy mikor volt ez a vita. Kathona Géza egyháztörténész szerint Tolnán kezdődött élőszóban az 1550-es évek első felében, s 1554-től, amikor Szegedi Kis Laskóra ment, írásban folytatódott – Melius ekkor a tolnai iskola diákja volt. Csak hát a szö-

⁴ SZABÓ András: Skarica Máté életrajza Szegedi Kis Istvánról. Újraolvasási kísérlet, in: Dienes, Dénes – Balogh, Judit (szerk.): *Szegedi Kis István (1505–1572). „...jelen lőn Isten az én fogságomban...” „...God hath been present in my captivity...”*, Sárospatak, Hernád Kiadó, 2024, 33–42.

⁵ „Unicus Petrus Melius, Brentianae multum addictus in negocio Coenae assertioni, diutissimeque Szegedino carminibus et libellis pro suo sane admirabili ingenio reluctatus, tandem palma eidem detulit, perpetuoque veritati subscripsit, sicut ipse fragmenta quaedam collusorum hinc inde argumentorum et carminum etiamnum penes me habeo.” – Kathona: *Fejezetek*, 93., 120.

Wittenberg városképe 1536-ból
(Forrás: Wikimedia Commons)

vegben szó sincs arról, hogy élőszóban vitáztak volna, Kathona itt a koncepciójához akarta igazítani az egyháztörténeti tényeket, s mindenáron azt akarta bizonyítani, hogy Szegedi Kis és a későbbi debreceni reformátor már ekkor a helvét irány hívei voltak.⁶ Én inkább Botta István álláspontját tartom elfogadhatónak, aki szerint ez a vita Melius wittenbergi tanulása után, 1558-ban történt meg.⁷ A korábbi református egyháztörténet-írás presztízskérdést csinált belőle, hogy a felekezetté alakulást minél korábbra tegye, azóta viszont már elég jól látjuk, hogy jelentős előzmények után Kelet-Magyarországon és Erdélyben 1558 és 1565 között játszódott le az az eseménysor, amely a két nagy pro-

⁶ Uo., 215.

⁷ BOTTA István: *Melius Péter ifjúsága. A magyarországi reformáció lutheri és helvét irányai elkülönülésének kezdete*, Budapest, Akadémiai Kiadó, 1978, 163–169.

testáns felekezet végleges kettéválását eredményezte. Az is világos, hogy Melius Péter nem volt egyedüli egyházalapító és egyházvezető, ahogyan azt némely 20. századi kutatók próbálták sugallni – elegendő csak elolvasni ezt az egy idézett szövegrészletet Szegedi Kis életrajzából. Ha mindenáron meg kell egy kezdeményezőt nevezni, az – legalábbis Erdélyen kívül – nem más, mint Szegedi Kis István.

Itt érdemes kitérni arra, hogy Szegedi Kis Mezőtúron 1551-ben Kálmáncsehi Sánta Márton utódja volt, s Petrovics Péter volt a pártfogója, így kapcsolatba kerülhetett az ő zwingliánus irányzatukkal is.⁸ Ez ellenérv is lehetne a későbbi időponttal szemben, de figyelembe kell azt is venni, hogy 1552-től Tolnán tanárként a legnagyobb egyetértésben működött együtt a haláláig meggyőződéses lutheránus Sztárai Mihállyal, a helybeli lelkésszel, aki néha arra is megkérte őt, hogy helyette prédikáljon. Ez teljességgel lehetetlen lett volna, ha a tolnai tanár már ekkor a svájci reformáción alapuló önálló egyházszervezet híve lett volna. Aztán a lutheránus Sztárai lelkésszé szentelte, s laskói prédikátorként a legszorosabb együttműködésben dolgozott szuperintendensével. A fordulópont Kálmáncsehiben lehetett – bár ezt Skaricza életrajza homályban

⁸ Kathona: *Fejezetek*, 95., 122., 218–219.

hagyja –, itt 1559-ben az életrajz szerint már ő maga is szentelt fel lelkészeket, nyilván az ismét Laskón prédikáló Sztáraitól függetlenül.⁹

Szegedi Kis Istvánnak nemcsak Melius Péter volt a tanítványa, hanem Thúri Farkas Pál is, aki 1555-ben alapító tagja volt a wittenbergi magyar diáktársaságnak, majd hazatérve 1557–1558-ban a tolnai iskola rektora lett. Innen hívták meg Sárospatakra, s vitte magával mestere teológiai nézeteit a Tiszáninnenre is.¹⁰ A végkövetkeztetés mindezekből az, hogy a török hódoltságban mindeképpen Szegedi Kis István volt a kezdeményezője a református egyház megszerveződésének, s szerepet játszott abban is, hogy hasonló folyamatok indultak el 1558–1559-ben Tiszántúlon és a Tiszáninnenen.

Egységes magyar református egyház még sokáig nem létezett, de az 1560-as évek közepén másutt is megalkották az első református helyi törvénykönyveket: 1566-ban Göncön az abaúji önálló egyházmegye számára, s 1567-ben Debrecenben a tiszántúli egyházkerület számára. Ebből következtethetünk arra, hogy ekkortájt kezdhetett megfogalmazódni az alsó-dunaméltéki kánonoskönyv is. 1572-ben ugyan elhunyt

⁹ Uo., 96., 98., 122–123., 125., 219.

¹⁰ SZABÓ András: *Coetus Ungaricus. A wittenbergi magyar diáktársaság 1555–1613*, Budapest, Balassi Kiadó, 2017, 266–267.

Szegedi Kis István, de addigra készen állott az egyházszervezet, s megválasztották az utódját Veresmarti Illés személyében, aki 1576-ban Hercegszöllőstre hívta össze azt a zsinatot, amely aztán véglegesen szentesítette a törvénykönyvet. Az eredeti (és korábbi) latin szöveget, valamint a magyar változatot Skaricza Máté küldte meg Huszár Dávidnak, aki azt aztán Pápán nyomtatásban is megjelentette.¹¹ A nyomtatvány közli, hogy a zsinaton negyven lelkész írta alá az iratot, a cím szerint csak baranyaiak, de valójában az egész egyházkerületből jöttek. Itt sokáig zavar volt, mert két névsor maradt az utókorra. Debreceni Ember Pál egyháztörténete közöl egy részleges, 38 nevet tartalmazó névsort, amelyet egy töredezett régi kéziratból másoltak le számára, ez Veresmarti Illés püspök, hercegszöllősi lelkész aláírásával kezdődik.¹² Ugyanakkor a latin és magyar szöveget is tartalmazó Ráday Könyvtár-beli nyomtatott példány végén is áll

¹¹ *Articuli consensus Christianarum ecclesiarum, quibus universitas fratrum subscripsit Herczeg-Szölösini in Boro-*
nia anno Domini 1576. die 16. et 17. Augusti, Pápa, Huszár
Dávid, 1577. (RMNy 394.); Az alsó és felső Baranyában
való ekklezsiáknak artikulusi, melyek Herczeg Szölösön
irattanak negyven prédikátorok jelön voltában, melyeket
mindnyájan jóvá hattanak anno Domini 1576. 16. Augusti,
Pápa, Huszár Dávid, 1577. (RMNy 393.)

¹² LAMPE, Friedrich Adolf (DEBRECENI EMBER PÁL): *Histo-*
ria ecclesiae reformatae in Hungaria et Transylvania...,
Utrecht, Jacon van Pools, 1728, 293.

egy kéziratos névsor, amely különbözik az előzőtől, csak két névnyi azonosság van a kettő között. Balázs László tisztázta, hogy az első névsor az eredeti, ez állhatott ott abban az egyházkerületi jegyzőkönyvben (anyakönyvben), amely a tizenöt éves háború tatár pusztításai miatt elpusztult. A második, kéziratos névsor akkor keletkezett, amikor a háborús idők végeztével, 1608-ban ismét összegyűltek a baranyai lelkészek, s a Hercegszöllősi Kánonok rendelkezése szerint ismét aláírták a törvényeket, az elveszett helyett egy addig érintetlen nyomtatott példányban. A megnehezedett helyzet, a kapcsolattartási és utazási nehézségek miatt ekkor az egyházkerület kettévált, lett egy déli (baranyai) és egy északi (alsó-dunamelléki) egység.¹³

Milyen esperességekből állt, s mekkora területet fedett le ez az egyházkerület? Itt megint csupán Debreceni Ember Pálra tudunk támaszkodni, aki a 17. századi állapotokat tudta rögzíteni, amelyek rosszabbak voltak, mint a 16. századiak. Kezdjük Baranyával, amely magába foglalta Tolna és Somogy vármegyék egy részét is. Ez a terület, a török hódoltság okozta nehézségek ellenére, a magyar reformáció egyik meghatározó központja volt. Itt három egyházme-

¹³ BALÁZS László: Vizsgálódás a hercegszöllősi kánonok két névsoráról és a 23. kánonáról, *Református Egyház* 29 (1977), 13–15.

gye volt, amelyek közül az első a felső-baranyai. Felsorolom néhány meghatározó egyházközséget: *Laskó (mezőváros), Hercegszöllős, Besence, Kórós, Tésenfa, Kovácshida, Gordisa, Márfa, Terehegy, Beremend, Túrony, Lábod, Darány (mezőváros), Csokonya, Kálmánca (mezőváros), Szentlőrinc, Pécs (város), Szekszárd (mezőváros), Pécsvárad (mezőváros), Bátaszék (mezőváros), Babócsa (mezőváros), Szigetvár (város).*¹⁴ Szekszárd és Bátaszék a Tolnai Egyházmegye felsorolásában is szerepel, s tulajdonképpen Tolna városa és Decs mezőváros is Felső-Baranyához tartozott a 16. században. Baranyával kapcsolatban meg kell jegyezni, hogy Pécssett és környékén erős antitrinitárius (unitárius) jelenlét alakult ki az 1570-es évek elején. Magában Pécs városában a keresztyének a Mindenszentek templomát használhatták, ezt megosztották az unitáriusok és a katolikusok. Nagyharsány és Siklós is unitárius lett. Az unitárius terjeszkedés vezetett ahhoz a zsinaton lefolytatott hitvitához 1573–1574 körül Veresmarti Illés és Siklósi Miklós részvételével, amely után a vesztesnek nyilvánított felet a törökök halálra ítélték, s Alvinci György unitárius lelkészt ki is végezték. Végül a „győztes” református résztvevőknek hatalmas bírságot kellett fizetnie a budai pasá-

¹⁴ Debreceni Ember: *Historia*, 676–677.

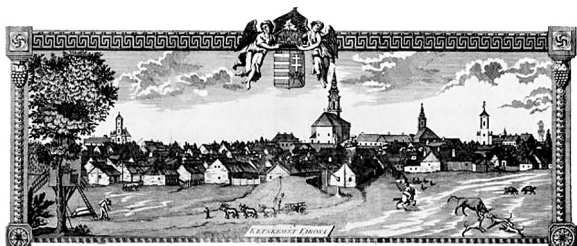
nak.¹⁵ Ennek következtében került be a Hercegszöllősi Kánonokba az eretnekekkel folytatott hitviták tilalma (21. artikulus). Ez a tiltás volt az oka, hogy Decsi Gáspár tolnai lelkész 1588-ban nem volt hajlandó vitába szállni az általa és Tolna mezőváros által bojkottált pécsi unitáriusokkal, helyette Skaricza Máté ráckevei lelkész ment el végül négy napra Pécsre, ahol vita helyett inkább békés beszélgetés során kísérelte meg az ottaniakat és lelkészüket, Válaszúti Györgyöt meggyőzni. Válaszúti végül megírta a történeteket, és hosszasan bizonygatta az antitrinitárius nézetek igazságát kéziratban maradt művében.¹⁶

Visszatérve a baranyai esperességekhez, a második közülük az alsó-baranyai, többek között a következő egyházközségekkel: *Nagyharsány és Siklós mezővárosok (ebben az időben unitáriusok), Kopács, Bellye, Csúza, Vörösmart, Sellye, Mohács (mezőváros), Kölked, Eszék (város), Lippó, Pélmonostor.*¹⁷

¹⁵ SZAKÁLY Ferenc: Volt-e református–unitárius hitvita 1574-ben Nagyharsányban? *A Ráday Gyűjtemény Évkönyve* 7(1994), 14–31; BALÁZS Mihály: *Teológia és irodalom. Az Erdélyen kívüli antitrinitarizmus kezdetei*, Budapest, Balassi Kiadó, 1998, 45–64.

¹⁶ VÁLASZÚTI György: *Pécsi disputa*, bev. és jegyzetek DÁN Róbert, kiad. NÉMETH S. Katalin, Budapest, Akadémiai Kiadó, 1981.

¹⁷ Debreceni Ember: *Historia*, 677.

Kecskemét látképe céhlevélen (1806)

(Johann Gottfried Prixner metszete.)

Forrás: Europeana, Kecskeméti Katona József Múzeum)

A harmadik esperesség, a valpói volt a legkisebb, ehhez tartoztak többek között: *Laskafalu*, *Kórógy*, *Szentlászló*¹⁸ – itt volt a legtöbb veszteség, a legtöbb eltűnt gyülekezet a 17–18. század folyamán, lehetett közöttük horvát nyelvű is. Szentlászló és Kórógy megmaradt magyar nyelv-szigetként a 20. század végéig.

A későbbi alsó-dunamelléki esperességek közül a kecskeméti volt az első, amelynek a következők voltak a jelesebb gyülekezetei: *Kecskemét* (mezőváros), *Nagykőrös* (mezőváros), *Cegléd* (mezőváros), *Jászberény* (mezőváros), *Kunszentmiklós*, *Gyöngyös* (mezőváros), *Szolnok* (város), *Fegyvernek*, *Gomba*, *Kiskunhalas* (mezőváros), *Szeged* (város).¹⁹ Látható, hogy ennek a területnek egy része (Szeged, Fegyvernek) ma a tiszántúli egyházkerülethez tartozik. Gyöngyösön és

¹⁸ Uo.

¹⁹ Uo., 647–648.

Szegeden ferences kolostor működött, ezeken a helyeken és környékükön (Csongrád és Heves vármegyék, valamint a Jászság) a reformáció legnagyobb elterjedésekor is megmaradt a katolikus vallásgyakorlat. Szegedre 1570 körül Erdély felől unitárius hittérítők is eljutottak, s gyülekezetet alapítottak.²⁰

A második esperesség a Pest és Solt vármegyei volt, amelynek ezek voltak többek között az egyházközségei: *Pest (szabad királyi város), Dömsöd, Ráckeve, Szigetszentmiklós, Alsónémedi, Ócsa, Dunavecse (mezőváros), Solt, Dunapataj (mezőváros), Foktő, Fülöpszállás, Szabadszállás, Izsák.*²¹ Ráckeve kiemelten fontos hely, kereskedelmi központ volt, itt szolgált Szegedi Kis István, az első püspök, és tanítványa, Skaricza Máté. A településen ugyanakkor – ahogyan a neve is mutatta – már a középkortól kezdve görögkeleti szerbek is megtelepedtek.²²

A harmadik esperesség a tolnai volt, ezekkel a nagyobb gyülekezetekkel: *Bátaszék, Decs (mezőváros), Szekszárd (mezőváros), Tolna (város), Fadd, Bogyiszló, Paks (mezőváros), Madocsa, Bölcské (mezőváros), Dunaföldvár.*²³ Decs mezővárost Debreceni Ember Pál felsorolta (tévesen)

²⁰ Szakály: *Mezőváros*, 294.

²¹ Debreceni Ember: *Historia*, 648.

²² Szakály: *Mezőváros*, 130–141.

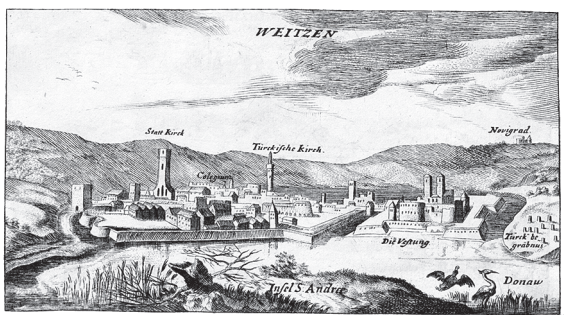
²³ Debreceni Ember: *Historia*, 649.

Alsó-Baranyában is Eszék közelében; Bátaszéket pedig Felső-Baranyában. Decs és Tolna – ahogyan már említettem – ebben az időben szintén Felső-Baranyához tartoztak. Tolna város a Duna menti kereskedelmi út fontos állomása és a vármegye legjelentősebb települése volt a 16. század végéig. Ez lett a reformáció központja is, iskolája hasonló szerepet töltött be a korban, mint a debreceni és sárospataki. Rektorai között számos külföldi egyetemen is megfordult tanár is volt, nagyobb diákjai közül sokan domidoctus (csak itthon tanult) lelkészek és tanárok lettek, vagy továbbmentek más hazai és külföldi tanintézményekbe. Thúri Farkas Pál idejében (1558–1559) a diákok alig értek el két nagy tanteremben, a többségük kisebb gyerek volt, de körülbelül ötven nagyobb (gimnáziumi szintű) tanuló jelezte az iskola valós erejét.²⁴ A tizenöt éves háború kitörése, 1593 után a tolnai kollégium is megérezte a nehezebb időket. 1600-ban az utolsó rektor diákjaival és a lakosság egy részével együtt Kecskemétre települt át, majd 1602-ben a város a hajdúk támadása nyomán teljesen elnéptelenedett.²⁵

A negyedik esperesség a Fejér megyei volt, ide tartozott: *Sárkeresztúr, Seregélyes, Csákvár,*

²⁴ Kathona: *Fejezetek*, 9–31, 70.

²⁵ Uo., 15.

Vác látképe a 17. századból

(Forrás: Weitzen. [S.l. s.n. post 1664]. Egylapos rézkarc. Országos Széchényi Könyvtár, Régi Nyomtatványok Tára)

*Pákozd, Etyek, Bicske, Zsámbék, Tök, Óbuda, Buda (szabad királyi város), Bia, Páty, Tabajd, Felcsút, Alcsút, Acsa.*²⁶

Az ötödik esperesség a váci (vagy erdőhátsági): Vác (város), Kosd, Kisoroszi, Tahitótfalu, Szigetmonostor, Pócsmegyer, Sződliget, Fót, Veresegyház, Mogyoród, Gödöllő, Pécel, Gyömrő, Üllő, Monor, Tura, Szentmártonkáta.²⁷ Debreceni Ember Pál nem sorolta fel, de ehhez az esperességhez tartozott Nagymaros, ide egy unitárius lelkészt hoztak be 1572 táján, akit aztán 1579-ben Forgách Simon hajdúi elűztek a parókiájáról. 1587 előtt már Siklósi Miklós volt itt a református lelkész.²⁸

²⁶ Debreceni Ember: *Historia*, 649–650.

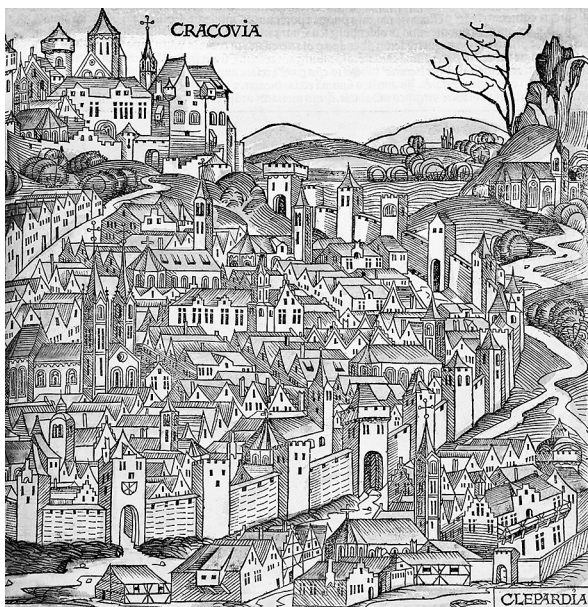
²⁷ Uo., 650–651.

²⁸ Szakály: *Mezőváros*, 296–300, 323–326.

Az egyház és annak értelmiségi képviselői nyomorúságosabb, kiszolgáltatottabb helyzetben voltak a hódoltságban, mint a Magyar Királyságban vagy Erdélyben. Jól jelzi a viszonyokat Szegedi Kis István több éves török fogsága és Skaricza Máté rablók általi erőszakos halála. A nemesség innen elmenekült, s csak a biztonságos távolból igyekezett beszédni a neki járó jövedelmeket. Ugyan itt nem volt, nem lehetett erőszakos ellenreformációs kísérlet, azonban az iszlám minden keresztyén felekezetet egyformán elnyomott. A törökök nem engedélyezték a nyomdák működését, ezért a dunamelléki szerzők műveit hódoltságon kívüli és külföldi tipográfiaak jelentették meg.

Kik voltak ezek az írók? Elsőként ismét Szegedi Kis Istvánt kell megemlítenünk,²⁹ aki a krakkói, majd a wittenbergi egyetemen tanult, s alábbi dunamelléki helyeken működött: Cegléd (1545–1548), Tolna (1552–1554), Laskó (1554–1558) – itt lett püspök, Kálmánca (1558–1561), Ráckeve (1563-tól haláláig). Magyar nyelvű egyházi énekeket is írt, de elsősorban latin nyelvű teológiai munkássága jelentős, műveit tanítványa, Skaricza Máté, és fia vitték ki Svájcba, ahol kinyomtatták őket, és európai sikert arattak. Egyike azon kevés magyar reformátoroknak,

²⁹ Kathona: *Fejezetek*, 81–193.; Szakály: *Mezőváros*, 92–144.

Krakkó látképe a Schedel-krónikában, 1493
(Ráday Könyvtár)

akinek az arcképét is ismerjük, mivel Skaricza Máté lerajzolta, s a fő teológiai műve előtt ki is adták ezt rézmetszet formájában.³⁰

Többször leírtam már Skaricza Máté (Ráckeve, 1544. – Ráckeve, 1591. március 2.) nevét. A tanítvány elsősorban azzal tette híressé a nevét, hogy latin nyelven megírta mestere életrajzát, amelybe beleszötte saját életének eseményeit is.³¹

³⁰ Szegedi Kis: *Theologiae*.

³¹ Kathona: *Fejezetek*, 83–144.

Wittenberg egyeteme (Forrás: Wikimedia Commons)

Ő is írt latin nyelvű teológiai munkákat, ezek azonban kéziratban maradtak, és elvesztek. A hagyomány nagy zsoltárköltőnek tartotta Skariczát, az irodalomtörténeti kutatás azonban csak egyetlen zsoltárparafrázis esetében tudta igazolni a szerzőségét. Ráckevéről írott verse (*Kevi várasáról való szép história, 1581*) nagy helytörténeti értékkel bír.³²

Szegedi Kis István tanítványa volt Mezőtúron a már szintén említett Thúri Farkas Pál († 1574. december 1.), aki a tolnai iskola rektoraként írta meg nevezetes körlevelét a török hódoltság nyomasztó mindennapjairól és torz

³² Szakály: *Mezőváros*, 144–171.; Ács Pál (kiad.), *Régi magyar költők tára*, XI. kötet, Budapest, Akadémiai Kiadó – Orex Kiadó, 1999, 224–248., 466–472.

társadalmáról, amelyet később többek között Szenci Molnár Albert is kiadott.³³ Ugyancsak Szenci Molnár volt a fordítója annak a kétsoros epigrammának, amelyet Thúri Kálvin *Institutió*járól szerzett, s amelynek latin eredetije Skaricza révén vált ismertté.³⁴

„Praeter apostolicas post Christi tempora
chartas
Huic peperere libro, secula nulla parem.”

„Az szent könyvek után, kiket az nagy
apastalok írtak,
Ennél jobb könyvet még soha senki nem írt.”

Később a Tiszáninnenen és Tiszántúlon működött, s az abaújszántói (ma katolikus) templomban helyezték végső nyugalomba.

Decsi Gáspár (Decs, ? – Tolna, 1597. szeptember 21.) a tolnai és kolozsvári iskola növendéke volt, majd a wittenbergi egyetemet is felkereste. Hazatérése után szülőhelyén és Tolnán lett lelkész, egy idő után a Felső-Baranyai Egyházmegye esperese is.³⁵ Legismertebb műve a prédikációs-

³³ Kathona: *Fejezetek*, 61–70.

³⁴ SZENCI MOLNÁR Albert: *Költői művei*, sajtó alá rendezte STOLL Béla, Budapest, Akadémiai Kiadó, 1971, 364., 428.

³⁵ Kathona: *Fejezetek*, 70–72.; Ács: *Régi magyar*, 43–61., 400–404.

könyve, amely 1582-ben jelent meg Debrecenben.³⁶ Ebben általában a bűn, majd a részegség, a paráznság és a tánc ellen beszél, a beszédek száraz stílusa és szerkezete a református ortodoxia jellemző jegyeit mutatja. 1579-ben egy hosszú bibliai históriát írt Dávidról és Bethsábéról, amely ugyanebben az esztendőben Kolozsvárott jelent meg.

Decsihez hasonlóan ezen a környéken lelkészkedett, s a tolnai iskola növendéke volt Tolnai Fabricius Bálint, aki aztán szintén megjárta a wittenbergi egyetemet.³⁷ Három verse maradt ránk: 1579-ben keletkezett a *Szent János látása* című bibliai história, erkölcsi tanításra vállalkozik a *Historia de moribus in convivio* (História a vendégség szokásairól), s megverseli a 43. zsoltárt, bár van olyan kutató, aki a költő Tolnai Bálintot és a lelkész Tolnai Fabricius Bálintot nem tartja azonos személynek.

Siklósi Miklós nagymarosi református lelkész latin nyelvű verssel szerepel a század egyik jeles latin antológiájában, az 1587-ben Wittenbergben kiadott *Zrínyi albumban*.³⁸

³⁶ DECSI Gáspár: *Az utolsó üdőben egynehány regnáló bűnökről való prédikációk*, Debrecen, 1582. (Várad, 1584.) (RMNy 506., 560.)

³⁷ Kathona: *Fejezetek*, 73–79.; Ács: *Régi magyar*, 74–125., 407–420.

³⁸ SZABÓ András: *De Sigetho Hungariae propugnaculo* (*Zrínyi-album*), Wittenberg 1587. (hasonmás kiadás kísérő-

A hódoltsági (baranyai és alsó-dunamelléki) reformátusok egyházközségeinek szellemi potenciálját mutatja az innen elszármazott lelkészek és tanárok nagy száma. Jól azonosíthatóak, mert az egyetemek már a középkortól kezdve aszerint tartották nyilván a diákokat, hogy honnan jöttek, a középiskolába és egyetemre kerülés részleges névcserével járhatott együtt. A korábbi névből megőrződött a keresztnév, az eredeti családnév (ragadványnév, az apa foglalkozására utaló név) helyébe pedig általában a diák származási helyére utaló nevet iktattak. Ezek nem csak írásban létező, matrikulabeli nevek voltak, a mindennapi életben is használhatták őket.³⁹ Így fordulhatott elő, hogy Veresmarti Illés püspök fiát Hercegszőlősi Gáspárnak hívták.⁴⁰ A születési helyre utaló nevet latinosíthatták is. A tanulók másik része iskolai nevét nem az eredeti családneve helyett, hanem ahhoz csatolva, kétrészes formában viselte (pl. Szegedi Kis István). Van arra is példánk, hogy egyesek megőrizték eredeti családi nevüket, s nem (vagy kevésbé) használták a származási helyre utalót. A családi

tanulmánya), Budapest, Akadémiai Kiadó, 1987 (Bibliotheca Hungarica Antiqua, XV), 15–16.; SZAKÁLY Ferenc. i. m. 229., 326.

³⁹ B. GERGELY Piroksa: Egyetemisták és kollégisták névhasználata a XVI–XVIII. században, *Publicationes Universitatis Miskolciensis. Sectio Philosophica* 9(2004), 9–16.

⁴⁰ Szabó, *Coetus*, 152.

nevet ilyen esetben is gyakran latinositották/görögösítették. Ha elővesszük az egyik legjobb 16. századi református értelmiségi névjegyzéket, a wittenbergi magyar coetus anyakönyvét (1555–1613), akkor rengeteg dunamelléki születésűt azonosíthatunk benne, köztük egészen kiváló teológusokat és írókat. Név szerint: *Babarczi Tamás, Baranyai Decsi (Csimor) János, Bellyei Tamás, Bellyei Piso Fábián, Bölcskei Baltha János, Budai Andinus Márton, Budai Karácsony János, Budai Tonsoris János, Ceglédi András, Ceglédi Ferenc, Ceglédi János, Ceglédi Lőrinc, Ceglédi S. János, Clypeatoris János (nem a nevéből, máshonnan tudjuk, hogy Tolnán született), Decsi Gáspár, Decsi N. István, Decsi Pastoris Kristóf, Eszéki István, Eszéki Mihály, Fegyverneki Hajtó János, Fegyverneki L. Izsák, Foktői Pastoris Mihály, Hercegszőlősi Gáspár, Hercegszőlősi János (két személy!), Kálmáncsehi Pál, Karancsi Lőrinc, Kecskeméti Benedek, Kecskeméti Agricola János, Kecskeméti Alexis János, Kecskeméti Búzás Balázs, Kecskeméti Búzás János, Kecskeméti C. János, Kisdobszai Dániel, Kopácsi Ferenc, Kopácsi György, Laskai János, Laskai Sándor, Laskai Cruciger István, Laskai Csókás Péter, Lip-pói Pastoris Jeremiás, Monostori István, Monostori Miklós, Paksi Cormaeus Mihály, Pesti Gáspár, Pesti Anthemius János, Pesti P. János, Ráckevei Balázs, Rétfalvi Bak Izsák, Skaricza Máté (más-*

honnan tudjuk, hogy Ráckevén született), Szanki Imre, Szanki Vid, Szanki Mylopoëus Orbán, Szegedi Albert, Szegedi (Mizsér) Gergely, Szegedi Lőrinc, Szegedi Mátyás, Szegedi Tamás, Szegedi Dégi Pál, Szegedi Pastoris Benedek, Szegedi Pastoris Dániel, Szegedi Pastoris János, Szegedi Regius János, Szentmiklósi Búzás Ambrus, Szigeti Benedek, Szigeti Kristóf, Szigeti Bede Gergely, Tolnai Ferenc, Tolnai Ambrus Lukács, Tolnai Artopaeus István, Tolnai Bogács Bálint, Tolnai Fabricius Bálint, Tolnai Fabricius Tamás, Tolnai Garai János, Tolnai K. János, Tolnai L. Vince, Tolnai Nauclerius András, Tolnai Sartorius János, Tolnai Szárászi Ferenc, Újfalvi Katona Imre (a ma már nem létező baranyai Újfaluból), Váci Gergely, Veresmarti Miklós.⁴¹

Bár az iratpusztulás mértéke hatalmas volt, még a legutóbbi időkben is kerültek elő újabb apró adalékok, például egy ismeretlen latin nyelvű alkalmi verseskötet a segesvári városi könyvtár anyagából.⁴² Szerzője Lippói Pastoris Jeremiás,

⁴¹ Uo., passim

⁴² *Votum Jeremiae LIPOINI Baronii pro salute ac incolumitate suorum patronorum, splendore stemmatis, pietate et omnium virtutum ornamentis praestantissimorum, nec non Pannoniae, utriusque Baroniae, Valconiae, Transylvaniae, ac in his clarissimorum virorum, verbi Dei ministrorum omnium, in fide orthodoxa passim consentientium, item parentum ac fautorum singulari observantia colendorum, sanctissimi denique coetus Ungarici, Vitebergae liberalium studiorum gratia congregati et congregandi...*, Witebergae,

aki a Baranya megyei Lippón született, apja Györgyfalvi Aczél Ferenc domidoctus református lelkész volt. A versek egy részét a szerző a szülőföldjének szentelte, s ebből több mindent meg lehetett tudni. Íme a tartalomjegyzék vonatkozó része:

A 4v–B 1r. „Ad utramque Baroniam, iam diu sub iugo ac imperio Turcico gementem.” (Mindkét török iga alatt nyögő Baranyához.)

B 1r–v. Apjának, Györgyfalvi Aczél Ferenc vörösmarti református lelkésznek.

B 1v–B 2r. Szanki Mylopaeus Orbán kórosi református lelkésznek.⁴³

B 2r. Decsi Gáspár tolnai református lelkésznek.⁴⁴

B 2r. Tolnai Szárászi Ferenc decsi református lelkésznek, egykori tolnai tanárának.⁴⁵

B 2v. Vörösmarti (Veresmarti) Illés herceg-szöllősi református lelkész, alsó-dunamelléki püspök sírjára.⁴⁶ (Egyes szám első személyben.)

Simon Gronenberg, 1598. – Segesvár, Városi Könyvtár, Qu. 250, coll. 21. – Digitális másolata elérhető az Országos Széchényi Könyvtárban.

⁴³ 1572. szeptember 20-án iratkozott be a wittenbergi egyetemre, a magyar coetus tagja is volt, semmi mást nem tudunk róla. – Szabó: *Coetus*, 227.

⁴⁴ Uo., 128–129.

⁴⁵ Uo., 273.

⁴⁶ Zoványi Jenő: *Magyarországi protestáns egyháztörténeti lexikon*, 3. javított és bővített kiad., szerk. LADÁNYI Sándor, Budapest, Református Sajtóosztály, 1977, 685.

B 2v. Hercegszőlősi Gáspár lippói református lelkésznek, az előző címzett fiának.⁴⁷

B 2v–B 3r. Tolnai Fabricius Bálint sírjára.⁴⁸
(Egyes szám első személyben.)

B 3r. Sztárai Mihály sírjára. (Egyes szám első személyben.) – Működési helyei közül csak Tolnát és Laskót említi. Új információ, hogy Itálián kívül Franciaországban és Angliában is peregrinált.⁴⁹

B 3r–v. Skaricza Máté sírjára. (Egyes szám első személyben.) – Utal a Szegedi Kis Istvánról írott életrajzára, s hosszan beszél a haláláról, amely egy éjjeli rablótámadás következménye volt.⁵⁰

B 3v. Ifjabb Szegedi Kis István újfalvi református lelkészhez.⁵¹

B 3v. N. Domokos rétfalvi református lelkészhez.

B 3v–B 4r. Szanki Vid sírjára.⁵²

⁴⁷ Szabó: *Coetus*, 152.

⁴⁸ Uo., 269–270.

⁴⁹ A legújabb életrajzi összefoglalás sem tud róla. – Keveházi: „A kereszt...”

⁵⁰ Szabó, *Coetus*, 221–222.

⁵¹ 1584. februárjában iratkozott be a bázeli egyetemre. Magával vitte apja latin nyelvű műveinek kézíratait, amelyeket aztán Johann Jakob Grynaeus teológiai professzor megjelentetett. – Hegyi Ádám: *Magyarországi diákok svájci egyetemeken és akadémiákon 1526–1788 (1798)*, Budapest, ELTE Levéltára, 2003, 47.; Szabó András (kiad.): *Johann Jakob Grynaeus magyar kapcsolatai*, Szeged, JATE, 1989, 7.

⁵² Szabó: *Coetus*, 227.

B 4r. Barátjának, Veresmarti Jánosnak halálára. (Egyes szám első személyben beszél a halott.)⁵³

B 4r. Barátjának, Siklósi Péternek halálára. (Egyes szám első személyben.)⁵⁴

Az elmondottakból is kitűnik, hogy a hercegszöllősi kánonoskönyv egy élő, működő egyházi szervezet életét szabályozta, amelynek tagjai igen nehéz körülmények között is többnyire megállták a helyüket.

⁵³ A vers szerint a váradi iskolában tanult. 1592 tavaszán rövid időre beiratkozott a wittenbergi egyetemre, itt a coetus eredeti anyakönyve szerint nem lett a diáktársaság tagja. Ezután rögtön továbbment Heidelbergbe, ahol május 7-én írták be az anyakönyvbe a nevét. Hazatérve 1594 és 1596 között a debreceni iskolát vezette, itt halt meg fiatalon. – Szögi László: *Magyarországi diákok németországi egyetemeken és akadémiákon 1526–1700: Ungarländische Studenten an deutschen Universitäten und Akademien 1526–1700*, Budapest, ELTE Levéltára, 2011, 123., 304.; S. Szabó József: *A debreceni református kollégium tanárai és kiválóbb növendékei 1549–1925*, Debrecen, 1926, 20.

⁵⁴ Kathona: *Fejezetek*, 44.